

UOT 32:93/94

ÜLVİYYƏ ATAŞOVA

*Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Dövlət İdarəçilik Akademiyasının Baş müəllimi
ulviyyaataashova@gmail.com*

MAİŞAT VƏLİMƏTOVA

*Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Dövlət İdarəçilik Akademiyası
maishatvalimatova@gmail.com*

QLOBAL İQLİM DƏYİŞİKLİYİ VƏ BEYNƏLXALQ ƏMƏKDAŞLIQ

İqlim dəyişikliyi bütün qitələrdəki hər bir ölkəyə təsir edir. Bu, milli iqtisadiyyatları dağıdır, insanlar, cəmiyyət və ölkələrə bu gün, o cümlədən gələcəkdə çox böyük təsir edir. İnsanlar iqlim dəyişikliyinə, həmçinin, dəyişən hava şəraitinin, dəniz səviyyəsinin qalxmasının və daha ekstremal hava hadisələrinin təsirlərinə məruz qalırlar. "İstixana" effekti yaradan qazların emissiyaları iqlim dəyişikliyinə təkan verir və onun sahəsini genişləndirir. İqlim dəyişikliyi hazırda tarixdəki ən yüksək, təhlükəli səviyyəyə çatmışdır. Heç bir tədbir görülməzsə, dünyanın orta səth temperaturunun 21-ci əsrdə 3 dərəcə selsi artacağı ehtimal olunur, dünyanın bəzi ərazilərinin daha çox istiləşəcəyi gözlənilir. Ən zəif və ən həssas insanlar daha çox təsirə məruz qalırlar. İqlim dəyişikliyinə qarşısının alınması, ölkələrin daha təmiz, daha möhkəm iqtisadiyyata keçməsinə təmin etmək üçün əlçatan, miqyası tənzimləyə bilən tədbirlər mövcuddur. Dəyişikliyin tempi sürətlənir, çünki daha çox insan alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrinə və bir sıra digər tədbirlərə yönəlir ki, bu da emissiyaların azalmasına, uyğunlaşma səylərinin artmasına səbəb olacaqdır. Lakin iqlim dəyişikliyi milli sərhədlərə məhəl qoymayan global problemdir. Müxtəlif ərazilərdə baş verən emissiyalar dünyanın bütün insanlarına mənfi təsir göstərir. Bu, beynəlxalq səviyyədə koordinasiya və həll edilməli olan bir məsələdir, o cümlədən, inkişaf etməkdə olan ölkələrin aşağı karbonlu iqtisadiyyata doğru keçid etməsinə kömək etmək üçün beynəlxalq əməkdaşlıq tələb edir.

Açar sözlər: Təbii iqlim dəyişikliyi, antropogen iqlim dəyişikliyi, istixana qazları, global istiləşmə, beynəlxalq müqavilələr, global əməkdaşlıq, Paris sazişi.

Giriş. Qlobal iqlim dəyişikliyi həm insanlardan qaynaqlanan emissiyanın səbəb olduğu global istiləşməni, həm də bunun nəticəsində hava modellərində özünü göstərən böyükölçülü dəyişiklikləri əhatə edir. Əvvəlki dövrlərdə də iqlim dəyişiklikləri olmasına baxmayaraq, 20-ci əsrin ortalarından bəri insanlar Yer kürəsinin iqlim sisteminə misli görünməmiş dərəcədə təsir göstərmiş və global miqyasda dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Buna görə də İqlim dəyişiklikləri və onların canlı aləmə təsiri dünya birliyini getdikcə daha çox narahat etməkdədir. Qeyri-sabit hava şəraiti dünyanın bir sıra ölkələrində hiss olunmaqda və problemlər yaratmaqdadır. Bu problemlərə diqqətin artması özünü bir sıra beynəlxalq tədbirlərin, o cümlədən elmi və praktiki konfransların keçirilməsində göstərir. İqlim Dəyişmələri üzrə Hökumətlərarası Ekspertlər qrupunun son qiymətləndirmə hesabatına görə son 100 ildə Yer kürəsində orta temperatur 0,8 dərəcə artıb. Temperaturun artması isə əsasən antropogen amillərlə bağlıdır. Antropogen amillərin əsasını istilik effekti yaradan qazlar: karbon, metan, azot oksidi, və xlor-flüor birləşmələr təşkil edir. Son 100 illik kosmik müşahidələr göstərir ki, tufanların, çovğunların həm intensivliyi, həm də tezliyi artıb. İsti küləklər, qasırğalar, yağıntılar güclənib. Eyni zamanda, sel, daşqın hadisələrinin də sayı artıb. Okeanın səthi əvvəllər 1000 metr dərinliyə qədər qızırdısa, artıq qızma 2000 metr dərinliyə qədər çatır. Bu da isti axınların daha da qızmasına səbəb olur. Yəni bütün bu təbii fəlakətlərin artımında əsas amil iqlim dəyişmələridir [1].

İqlim dəyişikliyinə görə 2 növü mövcuddur: Təbii və antropogen. Antropogen iqlim dəyişikliyi insanın Yer kürəsinin iqliminə təsiri ilə müəyyən edilsə də, təbii iqlim dəyişikliyi Yerin tarixi boyu baş vermiş və davam edən təbii iqlim dövrləridir.

Təbii İqlim Dəyişikliyi. Yerin iqlimi həmişə daxil olan və çıxan enerjinin miqdarı ilə idarə edilmişdir. İnsanların təsiri olmadan Yerdə iqlimi idarə edən təbii dövrlər var. Yerin təbii iqlim dəyişikli-

yinə töhfə verən əsas amillər Yerin günəş ətrafında orbiti, günəşimizdən gələn enerji, okeanın təbii soyuma və isinmə dövrləri və vulkanik fəaliyyətdə daimi dəyişkənlik ilə müəyyən edilir. Bununla yanaşı, təbii iqlim dəyişikliyi sənədləri kimi aşağıdakıları da göstərə bilirik:

- Milankovitch dövrləri – Yer Günəş ətrafında hərəkət edərkən, onun yolu və oxunun əyilməsi bir qədər dəyişə bilər. Milankoviç dövrləri adlanan bu dəyişikliklər Yerə düşən günəş işığının miqdarına təsir göstərir. Bu, Yerin temperaturunun dəyişməsinə səbəb ola bilər. Bununla belə, bu dövrlər on və ya yüz minlərlə il ərzində baş verir və çətin ki, bu gün müşahidə etdiyimiz iqlim dəyişikliklərinə səbəb olsun.

- El Nino Cənub Salınması (ENSO) – ENSO Sakit Okeanda suyun temperaturunun dəyişməsi nümunəsidir. «El Nino» ilində qlobal temperatur istiləşir, «La Nina» ilində isə soyuyur. Bu nümunələr qısa müddət ərzində (aylar və ya illər) qlobal temperatura təsir göstərə bilər, lakin bu gün müşahidə etdiyimiz davamlı istiləşməni izah edə bilməz.

- Günəş şüalanması – Günəşdən gələn enerjinin dəyişməsi keçmişdə Yerin istiliyinə təsir göstərmişdir. Ancaq iqlimimizi dəyişdirəcək qədər güclü bir şey hələki baş verməmişdir. Günəş enerjisindəki hər hansı bir artım Yerin bütün atmosferini istiləşdirəcək, lakin biz istiləşməni yalnız alt təbəqədə görə bilirik.

- Vulkan püskürmələri – Vulkanlar iqlimimizə qarışıq təsir göstərir. Püskürmələr Yeri soyudan aerosol hissəcikləri əmələ gətirir, lakin onlar həm də onu istiləşdirən karbon dioksidi buraxırlar. Vulkanlar insanlardan 50 dəfə az karbon qazı istehsal edir, ona görə də bilirik ki, onlar qlobal istiləşmənin əsas səbəbi deyil. Bunun üzərinə vulkan püskürmələrinin dominant təsiri soyutmadır, istiləşmə deyil.

Nəzərə alınmalı başqa bir amil Yerin tarixi boyu baş verən buzlaqların irəliləmələri və geri çəkilmələridir. Son 650.000 ildə təxminən yeddi buz dövrü olmuşdur, ən sonuncusu təxminən 12.000 il əvvəl sona çatmışdır. O vaxtdan bəri Yer, 16-cı əsrdən 19-cu əsrə qədər baş verən kiçik buz dövrü kimi tanınan buzlaq irəliləyişini yaşadı. Bununla belə, Yer kürəsi hələ də bu buzlaq irəliləyişindən irəli gələn təbii istiləşmə prosesindədir və bir çox iqlim dəyişikliyi inkar edənlər səhv olaraq bunun hazırkı iqlim dəyişikliklərinin səbəbi olduğunu iddia edirlər. Təbii iqlim faktorları hazırkı qlobal istiləşməyə müəyyən təsir göstərsə də, insan tərəfindən törədilən amillər daha böyük əhəmiyyətə malikdir.

Antropogen İqlim Dəyişikliyi birbaşa yandırılan qalıq yanacaqların miqdarı, aerosolların buraxılması, meşələrin qırılması nəticəsində torpağın dəyişməsi ilə bağlıdır. Qalıq yanacağın yanmasının məhsulu istixana qazının emissiyasıdır. İstixana qazları Yer atmosferindəki istiliyi tutan və onun kosmosa qaçmasını dayandıran qazlardır.

İstixana qazları həm insan, həm də təbii mənbələrdən yaranır. Karbon qazı, metan və azot oksidi kimi qazlar təbii olaraq atmosferdə olur. Digərləri, məsələn, xloroflorokarbonlar (CFCs) yalnız insan fəaliyyəti ilə istehsal olunur.

Günəşdən gələn qısa dalğalı radiasiya Yerə çatdıqda, onun çox hissəsi düz keçərək səthə düşür. Yer bu radiasiyanın çox hissəsini udur və daha uzun dalğalı infraqırmızı şüalar yayır. İstixana qazları birbaşa kosmosa keçmək əvəzinə bu infraqırmızı radiasiyanın bir hissəsini udur. Daha sonra atmosfer bütün istiqamətlərdə radiasiya yayır, onun bir hissəsini yenidən səthə göndərir və planetin istiləşməsinə səbəb olur. Bu proses “istixana effekti” kimi tanınır. İstixana effekti yaşamağımız üçün çox vacibdir. Əslində, istixana qazları olmasaydı, Yer indikindən təxminən 30 dərəcə soyuq olardı. İstixana qazları və onların istiləşmə təsiri olmasaydı, biz sağ qala bilməzdik.

Bununla belə, Sənaye İnqilabından bəri biz havaya getdikcə daha çox istixana qazı buraxırıq və daha çox istilik tuturuq. Yer kürəsini isti, sabit temperaturda saxlamaq əvəzinə, istixana effekti planeti daha sürətli qızdırır. Bu “gücləndirilmiş istixana effekti” adlandırılır və bu, iqlim dəyişikliyi əsas səbəbidir [2].

İstixana qazlarını müxtəlif yollarla istehsal edirik:

Yanan mədən yanacaqları – Neft, qaz və kömür kimi qalıq yanacaqların tərkibində minlərlə ildir yerin altında “bağlanmış” karbon qazı var. Bunları qurudan çıxarıb yandırıdığımız zaman yığılmış karbon qazını havaya buraxırıq.

Meşələrin qırılması – Meşələr atmosferdən karbon qazını çıxarır və saxlayır. Onların kəsilməsi karbon qazının daha tez yığılması deməkdir, çünki onu udmaq üçün ağaclar yoxdur. Nəinki bu, ağacları yandırdığımız zaman saxladıqları karbonu buraxır.

Kənd təsərrüfatı – Bitkilərin əkilməsi və heyvanların yetişdirilməsi havaya müxtəlif növ istixana qazları buraxır. Məsələn, heyvanlar istixana qazı kimi karbon qazından 30 dəfə güclü olan metan istehsal edirlər. Gübrə üçün istifadə edilən azot oksidi on dəfə pisdır və karbon qazından təxminən 300 dəfə güclüdür!

Sement – Sement istehsalı iqlim dəyişikliyinə daha bir «təhvə»dir və bütün karbon qazı emissiyalarının 2%-nə səbəb olur [2].

İqlim dəyişikliyinə təsirləri. Son 100 ildə Arktikada orta hava temperaturu təxminən 5°C artıb. Son məlumatlar göstərir ki, yaxın bir neçə onillikdə Arktikada yay vaxtı dənizdə buz örtüyü, demək olar ki, qalmayacaq.

Antarktika buz təbəqəsi yer üzündəki ən böyük buz kütləsidir, yer səthindəki bütün şirin suyun təxminən 90%-ni təşkil edir və təxminən 14 milyon kv/km ərazini əhatə edir. Bu buz dünyanın iqliminə təsir göstərməkdə, günəş enerjisini əks etdirməkdə və qlobal temperaturun tənzimlənməsində mühüm rol oynayır. Qərbi Antarktika yarımadasının hissələri yer üzündə ən sürətlə istiləşən yerlər sırasındadır. Hətta kiçik miqyaslı ərimənin də qlobal dəniz səviyyəsinin yüksəlməsinə əhəmiyyətli təsirləri ola bilər.

Okeanlar həyati əhəmiyyət kəsb edən «karbon yuvaları»dır, yəni onlar böyük miqdarda karbon dioksidi udur və onun atmosferin yuxarı təbəqələrinə çatmasının qarşısını alır. Okeanları daha turşu edən suyun temperaturunun artması və karbon qazının normadan yüksək konsentrasiyasıdır ki, artıq okeanlara öz təsirini göstərməkdədir. mərcan riflərinin 1,5°C-də daha 70-90% azalacağı proqnozlaşdırılır. 2°C istiləşmədə demək olar ki, bütün mərcan rifləri yox olacaq. Bu, təkcə vəhşi təbiət üçün fəciə deyil: təxminən yarım milyard insan zülalın əsas mənbəyi kimi mərcan riflərindəki balıqlardan istifadə edir.

Meşələr həyati əhəmiyyət kəsb edir, çünki onlar istixana qazı olan karbon dioksidi udurlar və dünya iqlimini tənzimləməyə kömək edirlər. İqlim dəyişikliyinə müxtəlif növ meşələrə təsiri də müxtəlifdir. Sub-Arktika boreal meşələrinin xüsusilə pis təsirlənəcəyi ehtimal olunur, temperatur yüksəldikcə ağac xətləri tədricən şimala doğru geri çəkilir. Bol biomüxtəlifliyin olduğu Amazon kimi tropik meşələrdə belə iqlim dəyişikliyinə kəskin şəkildə olması məhvə səbəb ola bilər.

Çaylar və göllər insanları və heyvanları içməli su ilə təmin edir, onlar əkinçilik, sənaye üçün mühüm resursdur. Dünyadakı şirin su mənbələri artıq dərinləşdirmə, bəndləmə, çirklənmə, hasilat, lilləmə və invaziv kimi proseslərə görə təhlükə altındadır. İqlim dəyişikliyi problemi daha da gücləndirir və pisləşdirir.

Dağlıq bölgələrdə buzlaqların əriməsi şirin su ekosistemlərinə təsir göstərir. Himalay buzlaqları Yangtze, Sarı, Qanq, Mekonq və Hind kimi böyük Asiya çaylarını qidalandırır. Bir milyarddan çox insan içməli su, kanalizasiya, kənd təsərrüfatı və su elektrik enerjisi üçün bu buzlaqlardan istifadə edir [3].

İqlim dəyişikliyi artıq milyonlarla insanın həyatı üçün təhlükədir – lakin bunun həlli yolları var. İqlim dəyişikliyi ilə bağlı bütün həllərin əsası istixana qazları emissiyalarının azaldılmasıdır və bu, mümkün qədər tez sifirə enməlidir. Həm meşələr, həm də okeanlar iqlimimizi tənzimləməkdə həyati əhəmiyyətli rol oynadığından, meşələrin və okeanların karbon dioksidi udmaq üçün təbii qabiliyyətinin artırılması da qlobal istiləşməni dayandırmağa kömək edə bilər.

İqlim dəyişikliyinə dayandırmağın əsas yolları hökumətə və biznesə təzyiq göstərməkdir. Bunlardan bir neçəsinə nəzər yetirək:

Qalıq yanacaqları yerdə saxlamaq. Qalıq yanacaqlara kömür, neft və qaz daxildir və nə qədər çox çıxarılıb yandırılırsa, iqlim dəyişikliyi bir o qədər güclənəcək. Bütün ölkələr öz iqtisadiyyatlarını mümkün qədər tez qalıq yanacaqlardan uzaqlaşdırmalıdır.

Bərpa olunan enerjiyə investisiya etmək. Əsas enerji mənbələrimizi təmiz və bərpa olunan enerjiyə dəyişmək qalıq yanacaqlardan istifadəni dayandırmağın ən yaxşı yoludur. Bunlara günəş, külək, dalğa, gelgit və geotermal enerjilər daxildir.

Davamlı nəqliyyata keçid. Benzin və dizellə işləyən avtomobillər, təyyarələr və gəmilər qalıq yanacaqlardan istifadə edir. Avtomobildən istifadənin azaldılması, elektrikli nəqliyyat vasitələrinə keçid və təyyarə səyahətinin minimuma endirilməsi təkcə iqlim dəyişikliyinə dayandırmağa kömək etməyəcək, həm də daha təmiz ekoloji mühitdə yaşamağımıza imkan yaradacaq.

Meşələri qorumaq. Meşələr iqlim dəyişikliyi ilə mübarizədə mühüm əhəmiyyət kəsb edir və onların qorunması həyati əhəmiyyətli məsələdir. Meşələrin sənaye miqyasında kəsilməsi böyük miqdarda karbon udmaq qabiliyyətinə malik nəhəng ağacları məhv edir. Bununla belə, şirkətlər heyvandarlıq, soya və ya palma yağı plantasiyalarına yer açmaq üçün meşələri məhv edirlər. Hökumətlər daha məntiqli qanunlar çıxarmaqla bunun qarşısını ala bilər.

Okeanları qorumaq. Okeanlar həm də atmosferdən çoxlu miqdarda karbon qazını udur ki, bu da iqlimimizi sabit saxlamağa kömək edir. Lakin onların çoxu həddən artıq neft və qaz çıxarma üçün istifadə olunur. Okeanları və onlarda həyatı qorumaq son nəticədə özümüzü iqlim dəyişikliyindən qorumağın bir yoludur.

İstehlakı azaltmaq. Bizim internet, moda, yemək və digər həyat tərzı seçimlərimizin hamısı iqlimə fərqli təsir göstərir. Bu, çox vaxt dizaynla olur – məsələn, moda və texnologiya şirkətləri real olaraq tələb olunandan daha çox məhsul buraxacaqlar. Ancaq bu məhsulların istehlakını azaltmaq çətin olsa da, əlbəttə ki, buna dəyər. Daha varlı ölkələrdə ümumi istehlakın azaldılması planetə daha az yük qoymağa kömək edə bilər.

Plastiki azaltmaq. Plastik neftdən hazırlanır və neftin çıxarılması, emalı və plastikə (və ya hətta geyim üçün polyester) çevrilməsi prosesi əhəmiyyətli dərəcədə karbon tutumudur. Təbiətdə tez parçalanmır, buna görə də çoxlu plastik yandırılır, bu da emissiyalara kömək edir. Plastikə tələbat o qədər sürətlə artır ki, plastiklərin yaradılması 2050-ci ilə qədər qlobal karbon büdcəsinin 17%-ni təşkil edəcək. Bununla belə, dünya hökumətləri tərəfindən irəliləyiş olduqca yavaş olmuşdur. Karbon emissiyalarının azaldılması ilə bağlı bir çox öhdəliklər qoyulmuşdur, lakin onların çoxu məcburidir və hədəflər tez-tez göz ardı edilir [4].

İqlim dəyişikliyi ilə bağlı ən mühüm beynəlxalq müqavilələr:

Monreal Protokolu, 1987. İqlim dəyişikliyi ilə mübarizə məqsədi daşımasa da, Monreal Protokolu bu məsələ ilə bağlı gələcək diplomatiya üçün model olan tarixi ekoloji razılaşma idi. Dünyanın hər bir ölkəsi sonda ozon təbəqəsini zədələyən xloroflorokarbonlar (CFC) kimi maddələrin istehsalını dayandırmağı tələb edən müqaviləni ratifikasiya etdi. Bu protokol ozon təbəqəsini məhv edən maddələrin təxminən 99 faizini aradan qaldırmağa müvəffəq olmuşdur. 2016-cı ildə tərəflər Kiyali Dəyişikliyi vasitəsilə iqlim dəyişikliyinə töhfə verən güclü istixana qazları olan hidrofluorokarbonların (HFC) istehsalını azaltmaq barədə razılığa gəldilər.

BMT-nin İqlim Dəyişikliyi üzrə Cərçivə Konvensiyası (UNFCCC), 1992. Birləşmiş Ştatlar da daxil olmaqla 197 ölkə tərəfindən ratifikasiya edilmiş əlamətdar saziş iqlim dəyişikliyinə açıq şəkildə toxunan ilk qlobal müqavilə idi.

Kyoto Protokolu, 2005. Kyoto Protokolu 1997-ci ildə qəbul edilən və 2005-ci ildə qüvvəyə girən ilk hüquqi iqlim müqaviləsi idi. O, inkişaf etmiş ölkələrdən tullantıları 1990-cı il səviyyəsindən orta hesabla 5 faiz aşağı azaltmağı tələb etdi və ölkələrin tərəqqisinə nəzarət etmək üçün bir sistem yaratdı. Lakin müqavilə inkişaf etməkdə olan ölkələri, o cümlədən əsas karbon emissiyaları Çin və Hindistanı hərəkətə keçməyə məcbur etmədi. Birləşmiş Ştatlar sazişi 1998-ci ildə imzalasa da, heç vaxt onu ratifikasiya etməyib və daha sonradan imzasını geri götürüb.

Paris sazişi. 2015. Parisdə 197 ölkədən olan dünya liderləri ölkələrinin istixana qazı emissiyalarını azaldacaqlarını vəd ediblər. Paris razılaşmasının məqsədi qlobal istiləşməni 2°C-dən 1,5°C-ə qədər məhdudlaşdırmaqdır. Müqavilə bütün ölkələrdən fərqli vəziyyətləri və şəraitləri nəzərə alaraq hərəkətə keçməyi tələb edir. Müqaviləyə əsasən, ölkələr həm təsirin azaldılması, həm də uyğunlaşma üzrə tədbirlər görmək üçün məsuliyyət daşıyırlar. Razılaşma 4 noyabr 2016-cı il tarixində qüvvəyə minmişdir [5; 6].

Dünyanın ikinci ən böyük emitenti olan Birləşmiş Ştatlar keçmiş prezident Donald Trampın 2020-ci ilin noyabrında qüvvəyə minmiş qərarı ilə razılaşmadan çıxan yeganə ölkə idi. Bununla belə, prezident Co Bayden ilk iclasında ABŞ-ı sazişə yenidən daxil etdi. Bununla yanaşı, bir neçə ölkə sazişi rəsmi olaraq təsdiq etməyib: Eritreya, İran, İraq, Liviya və Yəmən.

Dövlətlərlə yanaşı hər bir insan da iqlim dəyişikliyinə qarşı mübarizə aparmalıdır. Əslində, bu, faydasız görünə bilər, amma edə biləcəyimiz çox şey var, hansı ki, hamısı iqlim dəyişikliyinə qarşı mübarizəyə böyük töhfələr verir. Bunlar aşağıdakılardır:

- Su israfını azaldın. Suya qənaət etmək karbon çirklənməsini də azaldır. Çünki suyunuzu vurmaq, qızdırmaq və təmizləmək üçün çoxlu enerji tələb olunur. Odur ki, daha qısa duş qəbul edin, dişlərinizi fırçalayarkən kranı bağlayın və WaterSense etikətli qurğu və cihazlara keçin.

- Daha yaxşı lampalar alın. LED lampaları adi közərmə lampalarından 80 faizə qədər az enerji sərf edir. Onlar həm də uzunmüddətli perspektivdə daha ucuzdur: Ənənəvi 60 vattlıq lampanı əvəz edən 10 vattlıq LED lampanın ömrü boyu sizə 125 dollar qənaət edəcək.

- Fişləri çəkin: Birlikdə götürsək, evinizdəki rozetkalar, ehtimal ki, təxminən 65 müxtəlif cihazı gücləndirir. Ona görə də tam doldurulmuş cihazları evinizin rozetkalarına qoşmayın, nadir hallarda istifadə olunan cihazları elektrik şəbəkəsindən ayırın və ya onları elektrik zolaqlarına qoşmayın, kompüterlərinizi və monitorlarınızı istifadə edilmədikdə avtomatik olaraq ən aşağı güc rejiminə endirmək üçün tənzimləyin.

- Enerji qənaət edən cihazlara investisiya qoyun. «Enerji səmərəliliyi emissiyaları azaltmağın ən ucuz yoludur». Soyuducu, paltaryuyan maşın və digər məişət texnikası üçün alış-veriş edərkən Energy Star etikətinə baxın. Hansının ən səmərəli olduğunu sizə xəbər verəcəkdir [7].

Nəticə. Onilliklər ərzində tibb işçiləri və elm sahəsində olan nüfuzlu nəşriyyatlar iqlim dəyişikliklərinin təbiətə və insan sağlamlığına təsir göstərmələri barəsində xəbərdarlıq ediblər. "Ekstremal temperatur, məhvedici hava şərtləri və əsas ekosistemlərin irimiqyaslı degradasiyası kimi şəraitdə sağlamlığa və sağ qalma faktoruna olan təsirlər iqlim dəyişikliyinə yalnız bir sıra nəticələridir" Bu nəticələr isə əhalinin ən həssas təbəqələrinə daha çox təsir göstərirlər. Bura uşaqlar, qocalar, etnik azlıqlar, daha kasıb şəraitdə yaşayan icmalar və müəyyən xəstəliklərə sahib insanlar daxildirlər. Hətta insanların yoxsul olmasının səbəbi də global iqlim dəyişikliyidir. Heç bir şey etməsək, vəziyyət daha da pisləşəcək. Lakin, bu gün hərəkət etdiyimiz müddətdə iqlim dəyişikliyinə sürətini yavaşlada bilərik. David Suzukinin də dediyi kimi, yeddi milyardan çox insanın yaşadığı dünyada hər birimiz vedrədə bir damlayıq. Ancaq kifayət qədər damcı ilə istənilən vedrəni doldura bilərik [8; 9].

ƏDƏBİYYAT

1. İqlim dəyişikliyi. Hidrometeorologiya / Azərbaycan Respublikası Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin saytı. - <http://eco.gov.az/az/hidrometeorologiya/iqlim-deyismeleri> [Müraciət tarixi: 02.12.2021].
2. Causes of climate change. / Met Office, Weather Observations Website (WOW). - <https://www.metoffice.gov.uk/weather/climate-change/causes-of-climate-change> [Müraciət tarixi: 02.12.2021].
3. 10 Reasons Why We Should All Care About Climate Change. / WWF. - <https://www.wwf.org.uk/updates/10-reasons-why-we-should-all-care-about-climate-change> [Müraciət tarixi: 02.12.2021].
4. What are the solutions to climate change? / GreenPeace. - <https://www.greenpeace.org.uk/challenges/climate-change/solutions-climate-change/> [Müraciət tarixi: 02.12.2021].
5. Paris Agreement. Paris, 12 December 2015 / UN Treaty Collection. - https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=XXVII-7-d&chapter=27&clang=_en [Müraciət tarixi: 02.12.2021].
6. Sustainable Development Goals. Goal 13: Take urgent action to combat climate change and its impacts. - <https://www.un.org/sustainabledevelopment/climate-change/> [Müraciət tarixi: 02.12.2021].
7. 10 Ways You Can Fight Climate Change / Green America. - <https://www.greenamerica.org/your-green-life/10-ways-you-can-fight-climate-change> [Müraciət tarixi: 02.12.2021].

8. Emil Noisy. Tibb işçiləri dünya liderlərini iqlim dəyişikliyi ilə mübarizədə təcili tədbirlər görməyə çağırırlar / Technote, 08.09.2021. - <https://technote.az/suni-zeka-ve-elm/tibb-iscileri-dunya-liderlerini-iqlim-deyisikliyi-ile-mubarizede-tecili-tedbirler-gormeye-cagiriblar> [Müraciət tarixi: 02.12.2021].

9. What You Can Do: Top 10 things you can do about climate change. - <https://davidsuzuki.org/what-you-can-do/top-10-ways-can-stop-climate-change/> [Müraciət tarixi: 02.12.2021].

УЛЬВИЯ АТАШОВА

*Старший преподаватель Академии государственного управления
при Президенте Азербайджанской Республики*

МАИШАТ ВАЛИМАТОВА

*Академия государственного управления
при Президенте Азербайджанской Республики*

ГЛОБАЛЬНОЕ ИЗМЕНЕНИЕ КЛИМАТА И МЕЖДУНАРОДНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО

Изменение климата затрагивает каждую страну на всех континентах. Он разрушает национальную экономику и оказывает глубокое влияние на людей, общества и страны сегодня, а также в будущем. Люди подвергаются воздействию изменения климата, а также изменения погодных условий, повышения уровня моря и других экстремальных погодных явлений. Выбросы парниковых газов способствуют изменению климата и расширяют его масштабы. Изменение климата сейчас достигло наивысшего и самого опасного уровня в истории. Если не будет предпринято никаких действий, ожидается, что в 21 веке средняя температура поверхности мира повысится на 3 градуса по Цельсию, а в некоторых частях мира станет еще теплее. Больше всего страдают самые слабые и чувствительные люди. Существуют доступные и масштабируемые меры по предотвращению изменения климата и обеспечению перехода стран к более чистой и сильной экономике. Темпы изменений ускоряются по мере того, как все больше людей обращаются к альтернативным и возобновляемым источникам энергии и ряду других мер, которые позволят сократить выбросы и активизировать усилия по адаптации. Однако изменение климата – это глобальная проблема, игнорирующая национальные границы. Выбросы в различных регионах оказывают негативное влияние на всех людей во всем мире. Это вопрос, который необходимо координировать и решать на международном уровне, включая международное сотрудничество, чтобы помочь развивающимся странам перейти к низкоуглеродной экономике.

Ключевые слова: Естественное изменение климата, антропогенное изменение климата, парниковые газы, глобальное потепление, международные соглашения, глобальное сотрудничество, Парижское соглашение.

ULVIYYE ATASHOVA

*Senior Lecturer of the Academy of Public Administration
under the President of the Republic of Azerbaijan*

MAISHAT VALIMATOVA

*Academy of Public Administration
under the President of the Republic of Azerbaijan*

GLOBAL CLIMATE CHANGE AND INTERNATIONAL COOPERATION

Climate change is affecting every country on every continent. It is disrupting national economies and affecting lives. Weather patterns are changing, sea levels are rising, and weather events are becoming more extreme. Emissions of greenhouse gases contribute to climate change and expand its

scope. Climate change has now reached the highest, most dangerous level in history. If no action is taken, the world's average surface temperature is expected to rise by 3 degrees Celsius in the 21st century, and some parts of the world are expected to become even warmer. The weakest and most sensitive people are more affected. There are affordable, scalable measures to prevent climate change and ensure countries move to a cleaner, stronger economy. The pace of change is accelerating as more people turn to alternative and renewable energy sources and a number of other measures, which will reduce emissions and increase adaptation efforts. However, climate change is a global problem that ignores national borders. Emissions in different areas have a negative impact on all people around the world. This is an issue that needs to be coordinated and addressed at the international level, including international cooperation to help developing countries transition to a low-carbon economy.

Keywords: Natural climate change, anthropogenic climate change, greenhouse gases, global warming, international agreements, global cooperation, Paris agreement.

Məqalənin redaksiyaya daxil olduğu tarix: 02 dekabr 2021-ci il.

Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 15 dekabr 2021-ci il.

Rəyçilər: s.ü.f.d. Cahangir Cahangirov, s.e.d Adil Mirabdullayev.
